

CU PRIVIRE LA TIPUL DE CONSTRUCȚII DE PIATRĂ CU DOUĂ SAU MAI MULTE ÎNCĂPERI ALĂTURATE DIN ARIA CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ-CERNJAHOV

Alexandru POPA

În cadrul investigațiilor noastre privind construcțiile de piatră din așezările culturii Sântana de Mureș-Cernjahov am reușit să distingem o serie de tipuri, printre care și construcții cu două sau mai multe încăperi alăturate dispuse pe un singur rând. Anume această categorie de locuințe de piatră va alcătui subiectul studiului de față.

În acest studiu au fost luate în considerație 13 construcții descoperite în așezările nefortificate de la Afanas'evka¹, Cimișeni², Furmanovka³, Kiselovo⁴, Ranževoe⁵, Ripa⁶ și Snigirevka⁷ (fig. 2, 3.1). Aceluiași tip pot fi probabil atribuite și construcțiile alungite din cetate de la Aleksandrovka⁸. Integral au fost cercetate construcțiile din cadrul așezării Ripa și unele complexe din așezarea Kiselovo. Alte construcții aparținând probabil aceluiași tip, a căror vestigii sunt cunoscute doar din scurte descrieri și a căror planuri nu ne-au fost accesibile, nu au putut fi luate în considerație.

A. V. Gudkova⁹ atribuie acestui tip și complexe din așezările de la Kapustino¹⁰ și Novokondakovo¹¹. Referitor la construcția de la Kapustino, menționăm că ea a fost cercetată doar parțial, iar după planul suprafeței cercetate construcția în cauză nu corespunde criteriilor, stabilite de însăși A.V. Gudkova, pentru edificiile de acest tip¹². Din planul publicat de E.A. Symonovič, reese că această construcție a fost concepută cu mai multe încăperi și a avut o structură mai complexă decât cele în discuție (fig. 3.2).

Unele aspecte legate de acest tip de construcții au fost deja discutate în literatura de specialitate de A. V. Gudkova¹³ și B.V. Magomedov¹⁴. Ca principale criterii pentru delimitarea tipologică a acestui grup de monumente au fost evidențiate următoarele elemente: compartimentarea construcțiilor în 2-3 încăperi alăturate de aceeași lățime; diferențierea funcționalității încăperilor în cadrul unei construcții (după inventarul descoperit în interior)¹⁵; existența în majoritatea cazurilor a unei incinte ce ar delimita curtea, legată funcțional de existența complexului¹⁶.

În stadiul actual al investigațiilor, putem constata că acest tip de construcții este răspândit relativ uniform (fig. 1) în spațiul nord-vest-pontic în care se întâlnesc construcții de piatră în general: 2 complexe au fost descoperite pe malul râului Ingulec (Afanas'evka și Snigirevka)¹⁷, două în interfluviul Bug-Nistru (Kiselovo și Ranževoe), două în stepa Bugeacului (Furmanovka și Ripa) și pe malul drept al râului Nistru (Cimișeni).

Structura și topografia așezărilor în care se găsesc construcții de acest tip este cunoscută mai ales prin descoperirile de la Kiselovo și Snigirevka. Astfel, patru construcții cu câte două încăperi de la Kiselovo sunt amplasate pe o linie

dreaptă, toate având laturile lungi orientate pe direcția nord-sud. Spațiile dintre unele construcții sunt întretăiate de ziduri cu fundații de piatră, care delimitau, probabil, curtea fiecărei unități gospodărești. La Snigirevka așezarea este amplasată în două terase: prima, pe malul râului, avea 5 construcții orientate de-a lungul malului și altele 4 dispuse perpendicular; alt grup, alcătuit din 17 construcții, era amplasat pe prima terasă a râului Ingulec¹⁸.

Gospodării separate de jur-împrejur de un gard sunt semnalate și în lumea romană, deși în această perioadă vilele romane au deja o structură mult mai complexă și dimensiuni mult mai mari¹⁹. Totodată această formă de delimitare a unei unități economico-sociale este binecunoscută și în Europa de Nord, spre exemplu în așezarea Løgumkloster (Jutland), care datează în secolele IV-V d. Hr. (fig. 4.1)²⁰. Amenajarea construcțiilor I și II cu un gard din carcasă de lemn și lipituri de lut amintește foarte mult descoperirile asemănătoare de la Furmanovka, Ranževoe și Ripa. În complex au fost semnalate și construcții întretăiate de niște incinte din carcasă de lemn cu lipituri de lut (construcțiile III și IV); de la ele s-au păstrat urmele de la stâlpii de susținere²¹, amintind într-o oarecare măsură sistemul de "garduri" de la Kiselovo. În Scandinavia, în perioada romană timpurie asemenea tipuri de gospodării separate sunt cunoscute doar pe insulele din sud-est²². Astfel, la sfârșitul acestei epoci, pe insulele Gotland și Öland sunt semnalate complexe alcătuite din două-trei construcții cu funcționalitate diferită, care erau dispuse în interiorul unei incinte de piatră cu pământ. Un exemplu asemănător este complexul de descoperiri din așezarea de la Höglunar de pe insula Gotland²³ (fig. 4.2).

Deoarece majoritatea complexelor analizate au fost cercetate incomplet, este greu a compara dimensiunile construcțiilor. Se poate constata totuși că majoritatea edificiilor în cauză ocupau o suprafață de peste 60 m², mărime apropiată de cea a suprafeței construcțiilor cercetate complet din așezarea de la Kiselovo (55 - 63,5 - 65 - 70 - 90 m²)²⁴. Un loc aparte în această privință îl ocupă construcția de la Cimișeni cu o suprafață de circa 143 m² (fig. 5).

Este interesant a se constata faptul că, dimensiuni comparabile cu cele ale construcțiilor de piatră cu mai multe încăperi alăturate au și locuințele de suprafață din carcasă de lemn cu lipituri de lut din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov, cunoscute sub termenul de "locuințe mari"²⁵. Suprafața acestor construcții este de circa 65-120 m²²⁶. (fig. 6)

"Legăturile" dintre construcțiile de piatră și așa-numitele "case mari", care se manifestă după părerea A.V. Gudkova în planimetria, dimensiunile și funcționalitatea încăperilor acestor locuințe²⁷, au fost interpretate în literatura de specialitate în mod diferit. Unii autori consideră că ele "nu pot fi trecute cu vederea"²⁸, în timp ce alții le apreciază drept o "asemănare formală"²⁹, accentul punându-se pe materialul de construcție din care au fost zidite aceste edificii. Așa cum s-a remarcat deja în literatură, "alegerea unui sau altui material pentru construirea casei, în general era dictată de prezența lui în apropiere"³⁰.

O uniformitate relativă se manifestă și în ceea ce privește tehnologia zidirii construcțiilor de acest tip: majoritatea pereților aveau lățimea de circa 0,50-0,60 m,

iar zidăriile lor erau construite din piatră spartă sau plăci de calcar, așezate fără folosirea lianților speciali. Doar la Afanas'evka (în ambele complexe), zidăria pereților era construită cu folosirea drept liant a lutului. La Cimișeni, ca liant a fost utilizat mortarul de var fără șamotă în componența lui, fapt care o deosebește de celelalte așezări ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov. Totuși, această particularitate nu este suficientă, pe cât se pare, pentru a o separa totalmente de celelalte construcții ale tipului în discuție.

În complexe descoperite integral (majoritatea celor de la Kiselovo, Ripa) edificiile de piatră sunt compartimentate în două încăperi. Construcții cu un număr mai mare de încăperi (trei sau mai multe) pot fi presupuse la Kiselovo (complex "a"), la Cimișeni și la Afanas'evka (complexul "b"). O compartimentare asemănătoare a fost presupusă de autorii investigațiilor de la Ranževoe (construcția "2") și Furmanovka. Compartimentarea interioară a construcțiilor de acest tip este legată după părerea multor cercetători, de necesitatea adăpostirii sub același acoperiș a spațiului locativ și a anexelor gospodărești³¹. De asemenea se consideră că prezența sub același acoperiș cu spațiul locativ și a adăpostului pentru animale ar fi particularitate a locuințelor populațiilor germanice. Deoarece nu dispunem de date ale analizelor chimice, mai ales asupra substanțelor organice de pe nivelul podelei acestor construcții, drept criteriu principal pentru delimitarea funcționalității încăperilor rămâne a fi prezența sau lipsa unei instalații de foc.

Intrarea în locuințe a fost surprinsă la Kiselovo (complexele "a", "ž" și "z"), Ranževoe și Ripa. În toate aceste cazuri au fost surprinse pietre de prag, ce semnalau deschizătura de ușă de 0,80-1,40 m lățime. În complexul "z" de la Kiselovo ambele construcții aveau intrare din exterior, iar construcțiile de la Furmanovka și Cimișeni aveau doar câte o ruptură specifică în zidăria fundațiilor de piatră. Analogii pentru modul de amenajare a intrării în locuință întâlnim pe peninsula Jutland, insulele Bornholm, Fünen, și Seeland. Astfel, la o locuință din așezarea de la Nřrre Fjand intrarea era marcată de resturile unei scânduri de stejar cu lungimea de 1,20 m și lățimea de 0,50 m, precum și de o piatră de prag ce era prevăzută cu o bucsă pentru rotirea axei de ușă³². O asemenea amenajare a pietrei de prag este cunoscută și în cadrul construcțiilor de piatră de tipul analizat de noi (Afanas'evka, Kiselovo, Snigirevka).

În interiorul unora din construcții au fost surprinse resturi de pardosire a podelei fie cu lut (parțial Afanas'evka și Cimișeni), fie cu piatră (parțial Kiselovo, Afanas'evka și Furmanovka). În unele cazuri autorii săpăturilor menționează că podeaua reprezenta un strat de pământ bătătorit în amestec cu cenușă (Furmanovka) sau doar pământ bătătorit (parțial Ranževoe, Kiselovo).

Instalațiile de încălzire sunt reprezentate de vetre deschise și cuptoare. După materialul lor de construcție distingem vetre de piatră cu lipituri de lut (majoritate), vetre construite sub forma unei lentile de lut bătătorit (încăperea IV din complexul "g" de la Kiselovo și ambele vetre de la Furmanovka) și vetre construite din prundiș fără lut fără lut (încăperea I din complexul "z" de la Kiselovo). În unele cazuri, în rapoartele de săpătură se menționează că vetrele cu podina de piatră erau înconjurate uneori pe 2-3 laturi de o gardină din plăci de

piatră așezate pe cant. Analogii pentru acest fenomen sunt cunoscute în amintirile deja "case mari" din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov de la Rusăni, Sobari, Zagaicani, Budești, Delacheu, Komarov, Nezvisko³³. Același tip de vetre, înconjurate din trei părți de plăci de piatră așezate pe cant, s-au descoperit și în zona Scandinaviei³⁴. Aici ele reprezintă o particularitate a epocii romane târzii. Referitor la interpretarea acestor pietre din jurul vetrelor, pentru zona nord-europeană există mai multe păreri, potrivit cărora ele fie ar reprezenta locuri pentru uscat cereale³⁵, fie locuri de copt³⁶, fie instalații de conservare a căldurii³⁷. Aprecieri asupra funcționalității gardinei din jurul vetrelor din locuințele culturii Sântana de Mureș-Černjahov nu s-au făcut, menționându-se doar "destinația lor neclară"³⁸.

În unele încăperi au existat câte două vetre, - una de dimensiuni mai mari în centru și alta de dimensiuni mai mici lângă unul dintre pereți. O asemenea schemă de amplasare a instalațiilor de încălzire este cunoscută de exemplu în încăperea III din complexul "b" de la Kiselovo. Două vetre sunt cunoscute și în încăperea centrală a complexului de la Furmanovka, însă ele au fost, se pare, funcționale în perioade de timp diferite. Semnificația utilizării a două vetre simultan într-o singură încăpere este legată de funcționalitatea lor: vatra din centru este apreciată, de obicei, drept cea pentru încălzire, pe când cea din colț - pentru pregătirea hranei³⁹. După părerea lui B.V. Magomedov, unele din vetrele descoperite în centrul încăperilor au putut juca și rol de altare⁴⁰. Referitor la așa numitele cuptoare, descoperite în cadrul tipului de construcții analizat dispunem doar de informații fragmentare; ilustrații pentru această categorie de descoperiri nu au fost publicate.

Un element specific amenajării interioare a construcțiilor de piatră din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjahov îl reprezintă așa-numitele îngrădituri din lespezi de piatră, dispuse de-a lungul unora din pereți sau în colțurile încăperilor. În cele 14 complexe luate în considerație în acest studiu sunt cunoscute 9 asemenea amenajări. Analogii pentru aceste elemente ale amenajării interioare a locuințelor sunt cunoscute pe larg în spațiul nord-pontic, atât în perioada romană, cât și în perioadele anterioare⁴¹, dar și în Europa de nord⁴². B.V. Magomedov consideră, că aceste amenajări din interiorul încăperilor au servit drept loc de hrană pentru animale. Conform altor păreri, acestea au putut fi utilizate ca magazii⁴³. În sfârșit, după alți autori, "îngrăditurile" dispuse prin colțuri ar fi amenajări ale locurilor de cult. Fără a nega ipotezele expuse mai sus, considerăm oportun a aprecia unele dintre aceste "îngrădituri", construite din lespezi de piatră de-a lungul pereților interiori ai încăperilor cu vatră, drept amenajări cunoscute în etnografia românească sub termenul de *laviță*. Pentru o asemenea interpretare a acestui fenomen s-a optat și pentru descoperirile din nordul Europei: la Malle Hedegård (Himmerland, Danemarca), în încăperea cu destinație locativă, de-a lungul peretelui din preajma vetrei de foc, au fost descoperite resturile a trei porțiuni ale unei asemenea lavițe, construită din piatră și lut⁴⁴. Pe insulele din sud-estul Scandinaviei acest tip de amenajare interioară a

locuințelor apare în perioada romană târzie și se răspândește în celelalte părți ale lumii scandinave spre sfârșitul epocii în cauză⁴⁵.

În construcțiile de piatră sunt frecvent întâlnite gropi de diferite dimensiuni, care după funcționalitatea lor pot fi împărțite în câteva categorii: gropi pentru fixarea vaselor de apă sau de provizii (Kiselovo, Ripa), care au de regulă diametrul de 0,30-0,70 m și adâncimea de 0,30-0,50 m; gropi ce reprezintă, probabil, urmele unor subsoluri amenajate fie în locuință, fie într-o anexă gospodărească (Kiselovo, Snigirevka), de dimensiuni mult mai mari.

O analogie interesantă pentru tipul de construcții descrise reprezintă descoperirea din punctul "*Cițfălău*" (satul Morești, jud. Mureș, România)⁴⁶, care se află la circa 1,5 km spre nord-est de cunoscuta așezare din perioada migrațiilor de la "Morești-Podei", în preajma șoselei Morești-Sîntioana. În cadrul săpăturilor de aici au fost descoperite resturile unei construcții rectangulare cu dimensiunile de 15,80 x 6,80 m (fig. 7) Fundațiile descoperite aveau lățimea de circa 0,60 m și erau alcătuite din plăci de gresie așezate direct pe pământ. Întrebuințarea mortarului nu a fost semnalată. Edificiul pare să fi fost în două încăperi. Autorul a datat acest complex⁴⁷ la începutul secolului al III-lea d. Hr.⁴⁸, interpretându-l fie drept o *villa rustica*, fie drept o gospodărie izolată din preajma uneia din așezările romane presupuse prin împrejurimi⁴⁹. Existența unor ziduri fără mortar, așezate fără fundații, la fel ca și compartimentarea interioară a construcției din punctul "*Cițfălău*" pun, după părerea noastră, sub semnul întrebării părerea constituită în literatura de specialitate, conform căreia construcțiile de piatră din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov nu ar avea analogii directe ca formă sau ca tehnologie de construire.

Din cele relatate mai sus se lasă ușor observate multitudinea de elemente comune din domeniul *arhitecturii rurale* între regiunile nord- și nord-vest-pontice și Europa de nord, mai ales Scandinavia. Aceste elemente comune între cele două zone aflate la o distanță considerabilă una de alta ne conduc spre problema contactelor multilaterale din Europa epocii romane târzii. Mai recent, savantul german J. Werner a luat în discuție această problemă complexă, folosind ca punct de pornire ale cercetărilor sale descoperirile "mărunte"⁵⁰ ca: amuletele prismatice, pandative în formă de lună, fibule de argint tip "Monstruoso" și pieptenii de fier⁵¹. Dar se pare că la acestea am mai putea adăuga și următoarele elemente comune din domeniul arhitecturii rurale: forma alungită și compartimentarea locuințelor în încăperi pentru locuit și cele de lucru; intrările în locuință amenajate cu piatră de prag; vetre de foc cu gardină de piatră din 2-3 părți, "lavițe" din lespezi puse pe cant; gospodării înconjurate din "garduri" joase cu fundație de piatră.

Aceste elemente comune pot fi interpretate drept unul din rezultatele influențelor *culturale* permanente. Dar direcția acestor influențe nu este întotdeauna ușor de reconstituit, în primul rând pentru că multe dintre elemente "comune" sunt caracteristice și lumii provincial-romane. Putem constata că edificii de piatră dispuse în afara granițelor Imperiului roman sunt un fenomen specific nu numai culturii Sântana de Mureș-Černjahov; ele sunt cunoscute, după izvoarele

arheologice, în Scandinavia, precum și de-a lungul limesului (în Europa), de la așezările chorei olbiopolitane⁵² și până la Dunărea de Mijloc, iar după informația lui *Amm. Marcellinus* despre casele *suebilor* construite după *ritu Romano*, și în prejma limesului renan⁵³.

Suntem de părerea că aceste construcții nu reflectă un fenomen de origine locală, ci rezultatul influenței civilizației provincial-romane asupra populațiilor din afara limesului. În legătură cu aceste probleme se poate presupune că legăturile și influențele documentate arheologic în Europa epocii romane târzii ilustrează unitatea (deși relativă) a culturii materiale a triburilor aflate sub influența civilizației provincial-romane. Doar așa ne putem explica așa-numitul "Export de tehnologie" de la Komarovo (atelier de sticlărie ce ar fi lucrat după tehnologiile școlii romano-italice⁵⁴), sau fenomenul complexului de la Sobari⁵⁵, sau elementele arhitecturale romano-bizantine în Scandinavia⁵⁶, sau așa-numitele "*influențe scandinave*" în zonele nord- și nord-vest-pontice.

Pe de altă parte, aceste "elemente comune" ne aduc și în fața problemei interpretărilor etnice ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov. Principalele categorii de descoperiri din cadrul acestei tip Sântana de Mureș-Černjahov s-ar părea că permit evidențierea unora din particularitățile populațiilor ce ar fi putut contribui la formarea acestui imens complex cultural. În literatura de specialitate sunt amintite elemente provincial-romane, geto-dacice, sarmatice, germanice și ale așa-numiților "sciți-târzii". Prezența acestor componente "etnice" diferite în cadrul culturii nu este pusă astăzi la îndoială.

Nu ne vom opri la enumerarea tuturor opțiunilor expuse de către cercetătorii ce au atins în mod direct sau indirect problema atribuirii etnice a culturii Sântana de Mureș-Černjahov, pentru că aceasta ar depăși cu mult scopurile acestui studiu. Suntem de părerea că trasarea unor legături între "cultura Sântana de Mureș-Černjahov" și anumite grupuri etnice cunoscute din izvoarele antice pentru prima jumătate a mileniului I d.Hr. nu poate fi nicidecum efectuată după modelul "o cultură arheologică - un popor". După părerea noastră nu pot fi adunate sub o singură haină două noțiuni cu semnificație total diferită. Noțiunea de cultură arheologică (aspect cultural, grup cultural, orizont cultural etc.) este o noțiune arheologică, ce reflectă niște realități în primul rând de ordin pur material. Pe când noțiunea de popor (etnie, grup etnic etc.) ține după părerea noastră de domeniul spiritual al vieții sociale; ea reflectă cu totul altceva decât realitățile materiale ale unei culturi arheologice, definite de diverse corespondențe reciproce ale tipurilor de inventar. În virtutea acestei observații considerăm inoportune încercările unor autori de a folosi semnul egalității între denumiri de culturi arheologice (complexe culturale, orizonturi culturale, grupuri culturale etc.) și denumiri de etnii (popoare, grupuri etnice etc.), așa după cum o făcea Gustaf Kossina în Germania pentru argumentarea unor ambiții politice ale regimului nazist⁵⁷ sau după cum o foloseau criticii "teoriei evoluției stadiale" a lui N. Marr în fosta URSS, pentru a demonstra continuitatea etnicului slav pe parcursul întregului mileniu I d. Hr.⁵⁸ Ca un fragment al istoriei "multimilenare" de migrații ale goților sau sub aspectul

relațiilor goților cu Imperiul Roman este privită cultura Sântana de Mureș-Černjahov și în unele lucrări mai recente⁵⁹.

Această scurtă observație nu trebuie înțeleasă ca o "tendință" a autorului de a nu observa în spatele materialelor arheologice figura principală a istoriei - omul, căruia i-au fost într-adevăr caracteristice anumite realități de ordin material, dar și o cultură spirituală, ce a definit identitatea sa. Tocmai acest fapt nu permite nici într-un caz, ca oricărui macrocomplex arheologic, cum ar fi "cultura Sântana de Mureș-Černjahov" în cazul nostru, să-i fie atribuit un nume de natură etnică.

NOTE:

¹ L.M. Slavin, Osnovnye rezul'taty issledovanija Ol' vii za poslednie gody. In: Doklady VI NK IA AN USSR (Kiev 1953); L.M. Slavin, Poselenija pervyh vekov našej ery na srednem i nižnem Ingul'ce. *Kratkie Soob.* (Kiev) 3, 1954, 49-59; L.M. Slavin, Raskopki poselenij pervyh vekov našej ery na Ingul'ce v 1952 g.. *Kratkie Soob.* (Kiev) 4, 1955, 35-36; A.T. Brajčev'ska, Pivdenna meža černjahiv'skoji kul'tury na Dnipro. *Arheologija* (Kiev), XI, 1957, 5. n°49; E.V. Mahno, Pamjatniki černjahovskoj kul'tury na territorii USSR. *Mat. i Issled. Arh. SSSR*, 82, 1960, 68-69. n°31; B.V. Magomedov, Černjahovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja (Kiev 1987), 99. n°164.

² M.B. Ščukin, Otčet o rabote slavjano-sarmatskoj ekspedicii Gosudarstvennogo Ermitaža. Manuscris în arhiva Institutului de arheologie Chișină (Chișinău 1981); M.B. Ščukin, Sem' sezonov Slavjano-Sarmatskoj Ekspedicii. In: G.I. Smirnova (red.), Itogi rabot arheologičeskij ekspedicii Gosudarstvennogo Ermitaža (Leningrad 1989), 106; M.B. Ščukin, K voprosu o kontaktah rimljan s nositeljami černjahovskoj kul'tury (po materialam poselenija Čimišeny). In: E.V. Jarovoj (red.), Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n. e.-V v. n. e.) (Kiev 1991), 223-224.

³ N.M. Šmaglij, Arheologičeskie razvedki v zone stroitel'stva Pridunajskoj (Tatarbunarskoj) orositel'noj sistemy v 1963 godu. *Kratkie Soob. (Odessa)*, 1965, 53; N.M. Kravčenko, Raboty černjahovskogo otrjada Dnestro-Dunajskoj Ekspedicii. *Arh. Issl. na Ukraine* v 1968 g., vyp. III (Kiev 1971), 40-43; N.M. Kravčenko, K izučeniju pamjatnikov černjahovskogo tipa v stepjah Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja*, 7, 1971, 51-70.; V.P. Dudkin, Dipol'no-osevoe elektroprofilirovanie v arheologičeskoj razvedke. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja*, 7, 1971, 13-18; A.V. Gudkova, Ob odnom tipe kamennyh domov na pričernomorskih černjahovskih poseleniah. In: V.N. Stanko (red.), Issledovanija po arheologii Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja (Kiev 1986).

⁴ G. Štejnvan, Korotkie zvidomlennja pro rozvidku z rozkopuvannjamy v Luzanivci bilja Odesy r. 1929. *VOKK*, 2-3, 135-139; K.A. Raevskij, Naučno-issledovatel'skaja rabota Odesskogo istoričeskogo muzeja. *Vestnik Drevnej Istorii*, 2, 1939, 140-143; K.A. Raevskij, Drevnee zemledel'českoe poselenie na levom beregu Kujal'nickogo limana. Predvaritel'noe soobščenie o razvedke-raskopke v Kiselovo. *Zapiski Odesskogo Istoričeskogo Muzeja*, 1941; K.A. Raevskij, Nazemnye sooruzhenija zemledel'cev meždureč'ja Dnepra i Dnestra v I tysjačelietii n. e.. *Sovetskaja Arh.*, 23, 1955, 250-276; V. Taganova, Seroglinjanaja posuda iz Luzanovskogo poselenia. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja* 1, 79-84; Mahno 1960 (vezi nota 1) 71-72. n°20-22; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 96. n°78.

⁵ E.A. Symonovič, O nekotoryh tipah poselenij pervyh vekov našej ery v Severnom Pričernomor'e. *Kratkie Soob.* 65, 1956, 132. fig. 46. 20; E.A. Symonovič, Itogi issledovanij

černjahovskih pamjatnikov v Severnom Pričernomor'e. *Mat. i Issled. Arh. SSSR*, 139, 1967, 224; Mahno 1960 (vezi nota 1) 70. n°9; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 97. n°85.

⁶ Gudkova 1986 (vezi nota 3); A.V. Gudkova, Kamennoe domostroitel'stvo na černjahovskih poselenijah Pričernomor'ja. In: A.T. Smilenko (red.), Dnestro-Dunajskoe Meždureč'e v I - načale II tys. n. e. (Kiev 1987); A.V. Gudkova (red.), Arheologičeskaja karta Odesskoj oblasti (Odessa 1991).

⁷ A.V. Dobrovol'skij, Zemlerobs'ke poselennja perših stolit' našoji ery. *Arheologija* (Kiev), 3, 1950, 167-175; Slavin 1954 (vezi nota 1) 53-54; Slavin 1955 (vezi nota 1) 36; A.L. Esypenko, Arheologični rozvidky Odes'kogo muzeju u 1950-1951 rr. *Arh. Pam.* 6, 1956, 203-204; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69, n°37; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99, n°155-157.

⁸ G.L. Skadovskij, Belozerskoe gorodišče Hersonskogo uezda, Belozerskoj volosti i sosednie gorodišča i kurgany mežu nizov'jem r. Ingul'ca i načalom Dneprovskogo limana. In: Trudy VIII Arheologičeskogo S'ezda (Moskva 1897); G. Krysin, Arheologični doslidy beregiv nižn'oji teči r. Ingul'cja. *Letopis Herson. Ist.-Arh. muzeju*, 9, 1929; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69. n°38; B.V. Magomedov, Gorodišča Černjahoskoj kul'tury. In: AIU v 1978-1979 gg. (Dnepropetrovsk 1980) 298; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99. n°169; B.V. Magomedov, Černjahovskoe gorodišče u s. Aleksandrovka. In: A.T. Smilenko (red.), Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I-načale II tys. n. e. (Kiev 1987); B. Magomedov, La stratification sociale de la population de la culture de Černjahov. In: F. Vallet, M. Kazanski (red.), La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe (St. Germaine-en-Laye 1995) 133-137.

⁹ Gudkova 1987 (vezi nota 6) 7.

¹⁰ Symonovič 1956 (vezi nota 5); Mahno 1960 (vezi nota 1) 69-70. n°47; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 97. n°94.

¹¹ Slavin 1954 (vezi nota 1); Esypenko 1956 (vezi nota 1) 204; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69. n°36; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99. 162-163; Gudkova 1987 (vezi nota 6).

¹² Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167, 171.

¹³ Gudkova 1986 (vezi nota 3); Gudkova 1987 (vezi nota 6).

¹⁴ Magomedov 1987 (vezi nota 1).

¹⁵ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 17.

¹⁶ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167, 171.

¹⁷ Construcțiile de la Aleksandrovka nu au fost luate în calcul.

¹⁸ I.P. Russanova, E.A. Symonovič (red.), Slavjane i ih sosed i konce I tys. do n. e. - pervoj polovine I tysjačeleťja n. e. (Moskva 1993) 133. Deși, din ilustrația publicată de A.V. Dobrovol'skij nu rezultă explicit aceleași detalii: Dobrovol'skij 1950 (vezi nota).

¹⁹ J. Henning, Die ländliche Besiedlung im Umland von Sadovec, Nordbulgarien (Vit-Tal) und die römische Agrarstrukturen im Europäischen Vorland von Byzanz (Thrakien/ Niedermösien). *Passauer Universitäts Schriften zur Archäologie*, Band 2, 1995, 463-503; V.H. Bauman, Ferma romană în Dobrogea (Tulcea 1983).

²⁰ S.W. Andersen, F. Rieck, Møllerparken. A Settlement of the Fourth/Fifth Centuries AD at Løgumkloster, South Jutland. *Journal of Danish Archaeology*, 3, 1984, 170-176.

²¹ Andersen, Rieck 1984 (vezi nota 20) 171.

²² C. Weinmann, Der Hausbau in Skandinavien vom Neolithikum bis zum Mittelalter (Berlin 1994) 73.

²³ A. Bjørnstad, Previsious investigation of iron age building remains on Gotland. In: M. Stenberger (Editor), Vallhagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden, Part II, S.899-905.

²⁴ Excepție constituie complexul 1 de la Ranževoe care avea circa 21,3 m².

²⁵ Termen introdus de E.A. Rikman, a se vedea: E.A. Rikman, K voprosu o "bol'sih domah" na seliščah černjahovskoj kul'tury, *Sovetskaja Etnografija*, 3, 1962.

²⁶ E.A. Rikman, Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i privilegajuščego Podunav'ja v pervyh vekah našej ery (Kišinev 1975) 88-105.

²⁷ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 177.

²⁸ I. Ioniță, Din istoria și civilizația dacilor liberi (Iași 1982) 108.

²⁹ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 25; B.V. Magomedov, Kamenka-Ančekrak. Poselenie černjahovskoj kul'tury (Kiev 1991) 20-21.

³⁰ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 177.

³¹ V.D. Baran (red.), Slavjane Jugo-vostočnoj Evropy v predgosudarstvennyj period (Kiev 1990) 123; Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167; Gudkova 1987 (vezi nota); Magomedov 1987 (vezi nota 1) 17.

³² G. Hatt, Nørre Fjand. An Early Iron-Age Village Site in West Jutland. *Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter udgivet af det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* 2/2, 1957, 67.

³³ Rikman 1975a (vezi nota 26) 101.

³⁴ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 87.

³⁵ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 87. nota 277

³⁶ A. Hagen, Studier i jernalderens gårdssamfunn. *Universitetets Oldsaksamling. Skrifter* IV, 1953, 27.

³⁷ B. Myhre, Gårdenlegget på Ullandhaug, I.Gårdhuhs i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Nogre. *Arkeologisk museum Stavanger, Skrifter* 4, 1980, 207.

³⁸ Rikman 1975a (vezi nota) 101.

³⁹ Gudkova 1987 (vezi nota 6) 23.

⁴⁰ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 23.

⁴¹ Problematica și bibliografia în: Magomedov 1987 (vezi nota 1) 24.

⁴² H. Hinz, Ländlicher Hausbau in Skandinavien vom 6. bis 14. Jahrhundert. *Stova-Eldhus-Bur. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 5, 1989, 280, Abb. 39. 3, Abb. 40. 1.

⁴³ La Afanas'evka, în una dintre aceste "îngrădituri" s-au descoperit circa 10 kg de semințe de cereale.

⁴⁴ Această locuință din așezarea de la Malle Hedegård se datează în perioada romană timpurie (aproximativ până la anul 160 d.Hr.), a se vedea: J. Brøndsted, *Nordische Vorzeit*. Bd. 3: Eisenzeit in Dänemark (Neuemünster 1963), 129.

⁴⁵ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 94.

⁴⁶ K. Horedt, Șantierul arheologic Morești. *SCIV*, 6, 1955, 651-652, Pl. II; K. Horedt, Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen in Siebenburgen (Bukarest 1979), 66-70.

⁴⁷ Spre sud de locuința descrisă au fost surprinse resturile unei construcții de formă ovală cu un cadru format din lespezi mari de piatră, cu dimensiunile de 3,10 x 2,20 m. În interior suprafața era pavată cu pietriș, peste care se mai afla un strat de arsură. Construcția a fost interpretată de K. Horedt drept "grânar".

⁴⁸ În prima publicație a acestor descoperiri, K. Horedt le-a datat în secolul al II-lea d.Hr.

⁴⁹ Horedt 1979 (vezi nota 46) 70.

⁵⁰ Termenul german - "Kleinfunde".

⁵¹ J. Werner, Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Cernjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den "Reichtumszentren" auf Fünen. *Bonner Jahrb.* 188; J. Werner, Eiserne Wollkämme der jüngeren Kaiserzeit aus dem freien Germanien. *Germania*, 68/2, 1990, 608-611.

⁵² A.Popa, Cu privire la substraturile culturale ale construcțiilor de piatră din perioada romană târzie în zona nord-vest-pontică. In: *Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani* (Chișinău 1997) 73-91.

⁵³ Amm. Marcellinus XVII, 1, 7.

⁵⁴ Bibliografia la Komarovo: M.Ju. Smiško, Poselennja III-IV st. n. e. z slidami skljanogo virobništva bilja s. Komariv Černivec'koji oblasti. *Mat. i Issled. Arh. Prykarpattja*, 5, 1964, 67-80; M.A. Bezborodov, Issledovanie stekol iz steklodelatel'noj masterskoj III-IV vv. n.e. u s. Komarov. *Mat. i Doslidžennja Arh. Prykarpattja*, 5, 1964, 81-85; Ju.L. Ščapova, Rezul'taty spektral'nogo analiza stekljannyh izdelij i braka iz steklodelatel'noj masterskoj, otkrytoj v s. Komarovo. *Mat. i Doslidžennja Arh. Prykarpattja*, 4, 1964, 86-87; Ju.L. Ščapova, Masterskaja po proizvodstvu stekla u s. Komarovo. *Sovetskaja Arh.* 3, 1978, 230-242; M. Ju. Smiško, Ju. L. Ščapova, Raskopki u s. Komarovo-Dnestrovka. *Arh. Otkr.* 1974 (Moskva 1975), 355.

⁵⁵ G.B. Fedorov, Naselenie Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačelietii n. e. (*Mat. i Issl. Arh. SSSR*, 89,) (Moskva 1960); E.A. Rikman, Poselenie pervyh stoletij našej ery Sobar' v Moldavii. *Sovetskaja Arh.* 2, 1970; Rikman 1975a (vezi nota 26); E.A. Rikman, Sarmaty i plemena černjahovskoj kul'tury (Kišinev 1975); I. Niculiță, Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării în spațiul de la Est de Carpați. *Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor de la Est de Prut, caietul 2: Materialele sesiunii "Romanizarea la Est de Carpați" 3 iulie 1996* (Chișinău 1996), 14-23; I.Niculiță, V. Banaru, Raport preliminar al săpăturilor din așezarea de la Sobari, r-l Soroca. Manuscris în arhiva Institutului de arheologie (Chișinău 1995); A. Popa, Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau). *Germania* 73/1, 119-131.

⁵⁶ Avem în vedere aici fortificațiile circulare de pe insulele Gotland și Öland, care după părerea lui J.Werner au fost construite după model romano-bizantin - a se vedea: J. Werner, Zu den auf Öland und Gotland gefundenen Goldmünzen. In: *Fornvännen*, 44, 1949, 257-283.

⁵⁷ G. Kossinna, Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. (Mannus=Bibliothek 6) (Leipzig 1928).

⁵⁸ M.Ju. Brajčev's'kyj, Pro etničnu prynadležnist' černjahivs'koji kul'tury. *Arheologija* (Kiev) 10, 1957; Periodizacija istoričnogo rozvydku shidnoji Evropy v I tys. n. e. *Arheologija* (Kiev) 3, 1994, 13-18.

⁵⁹ V. Bierbrauer, Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. *Frühmittelalterl. Stud.*, 28, 51-172; P.J. Heater, *Goths and Romans: 332-489* (Oxford 1991).

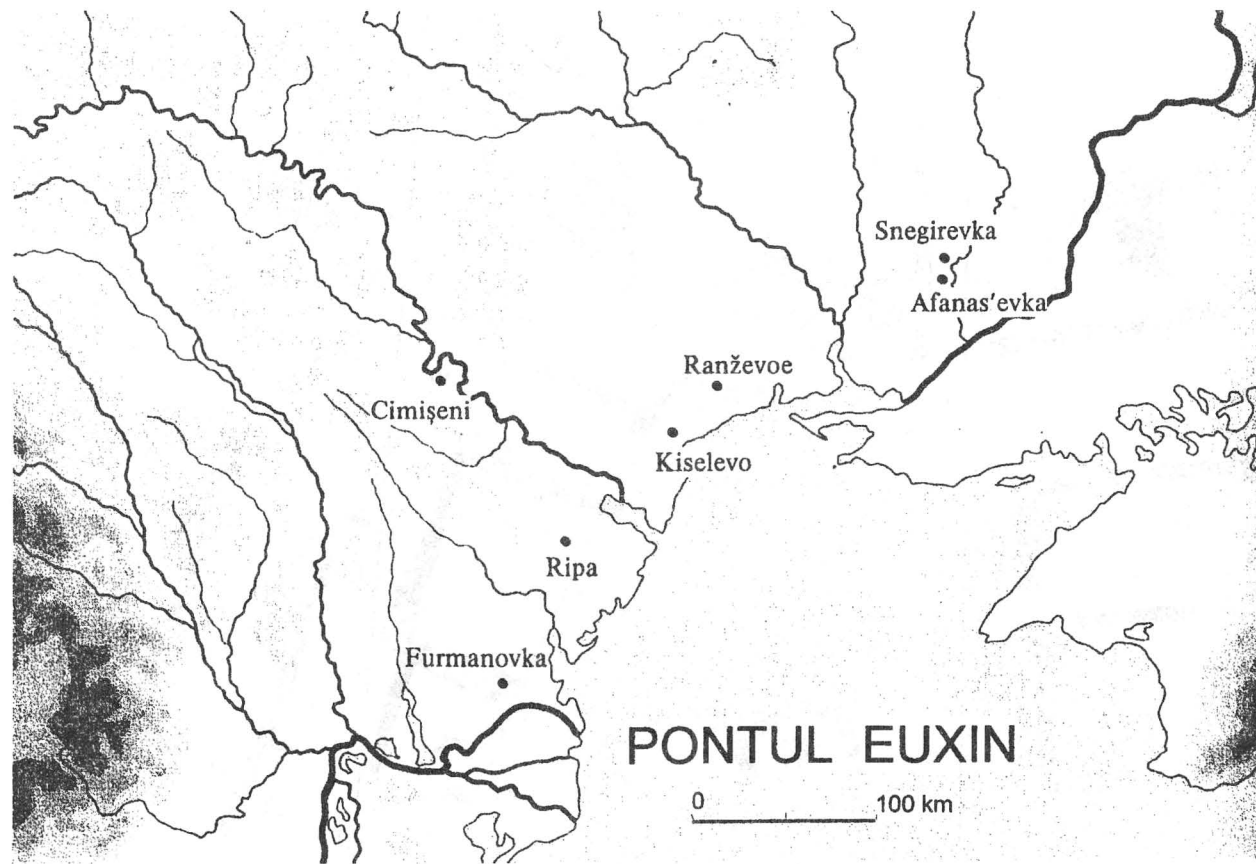

Figura 1. Așezări cu construcții de piatră de tip cu două sau mai multe încăperi alăturate.

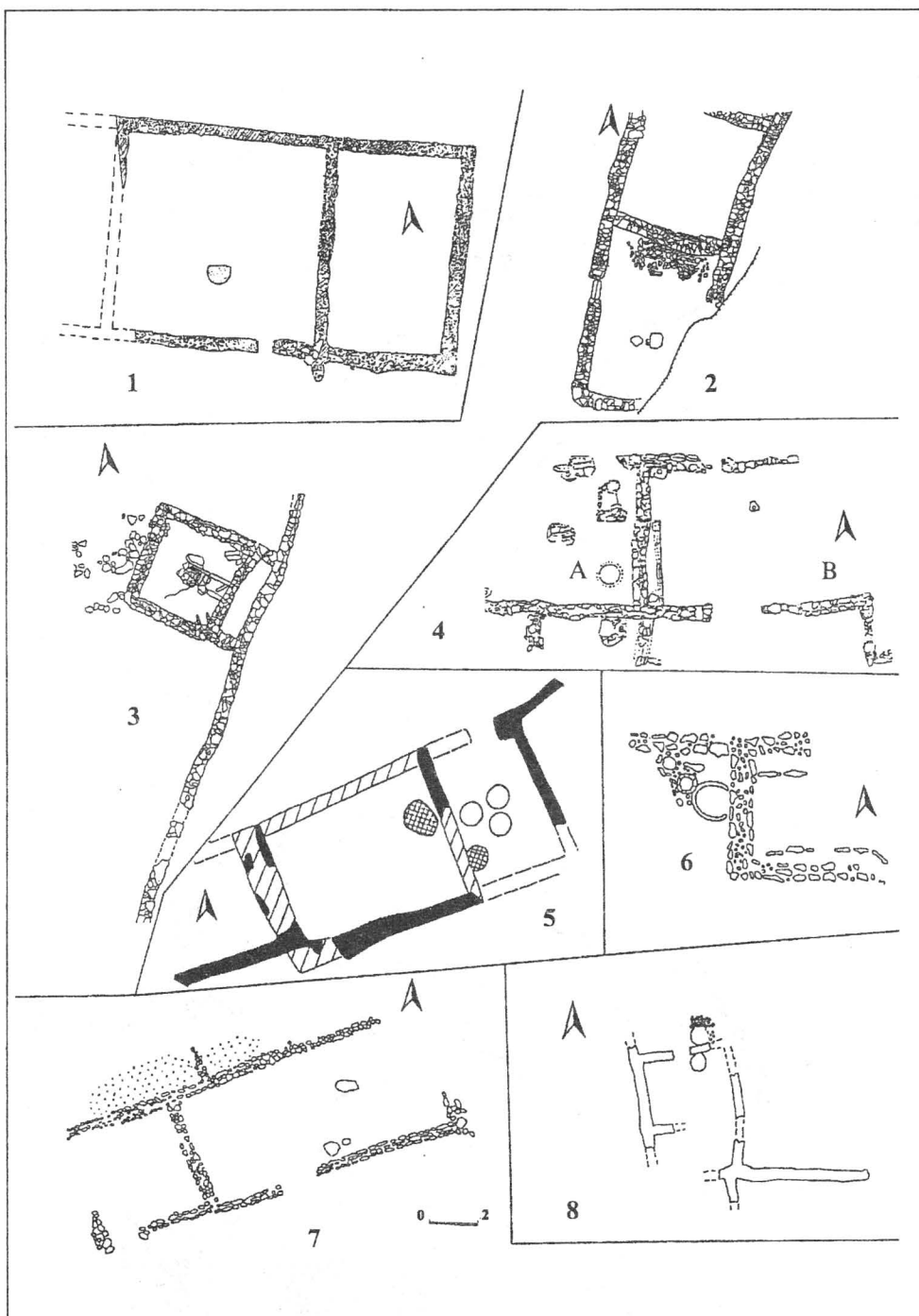

Figura 2. Construcții de piatră de tip cu două sau mai multe încăperi alăturate.
 1. Cimișeni; 2-3. Ranževoe; 4. Snigirevka-komplex B;
 5-6. Afanas'evka II; 7. Ripa; 8. Furmanovka.

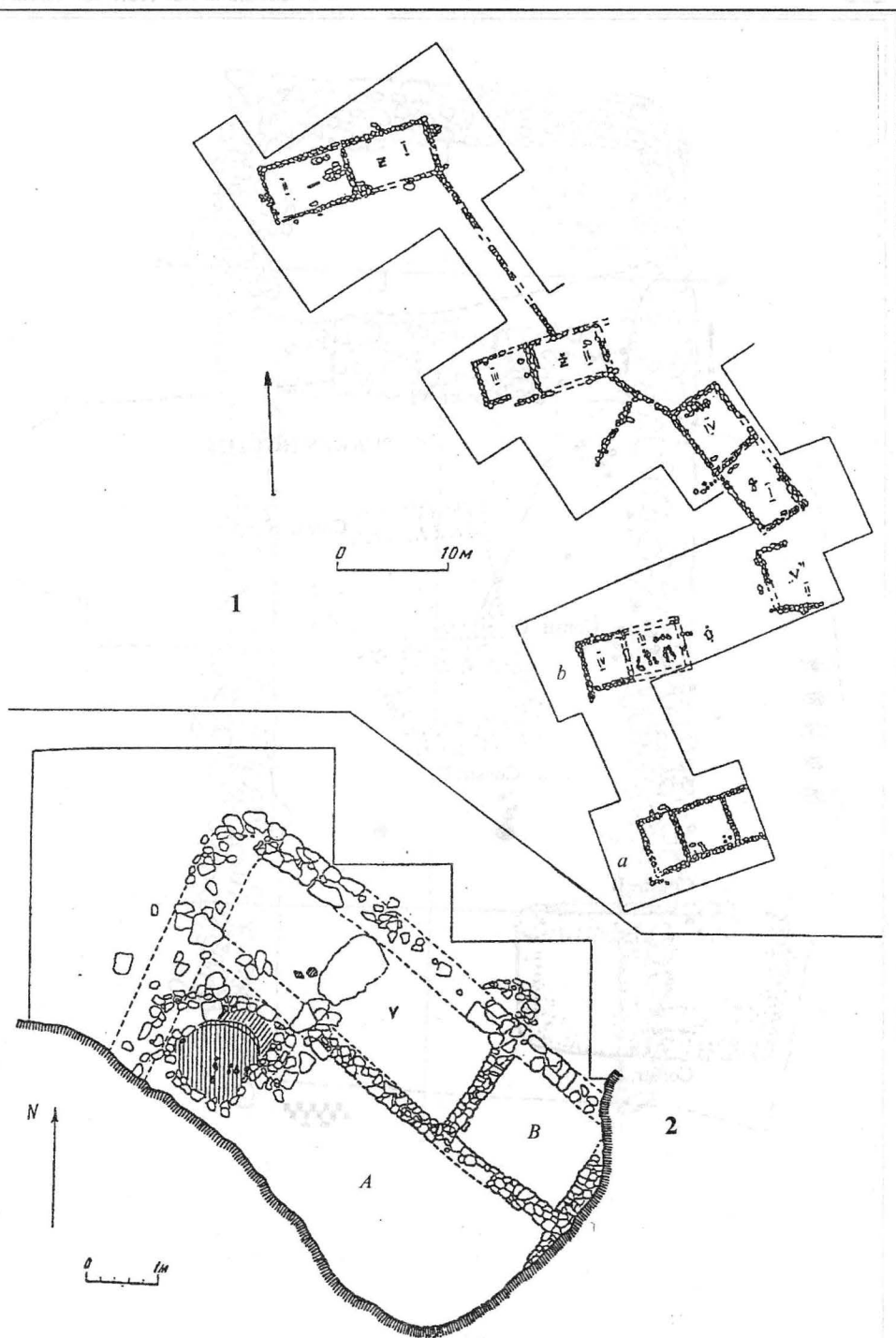

Figura 3. Construcții de piatră de tip cu două sau mai multe încăperi alăturate.
1. Kiselovo ; 2. Kapustino.

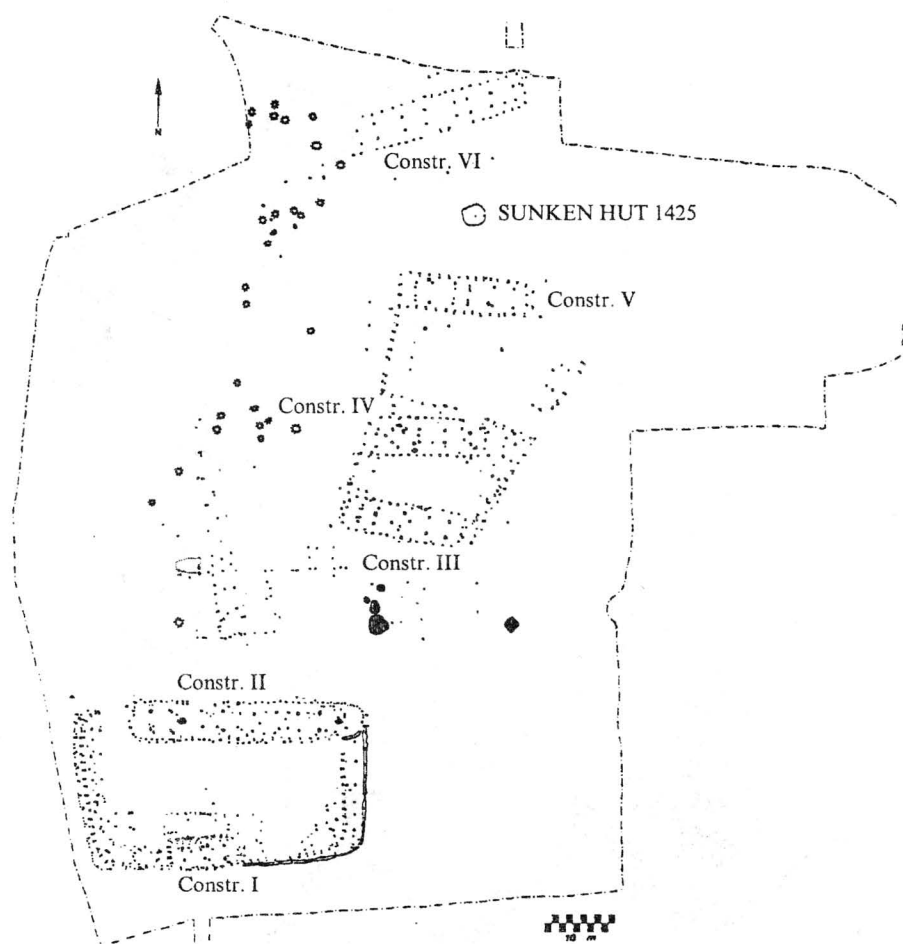

Figura 4. Planul săpăturilor din aşezarea Løqumklastar.

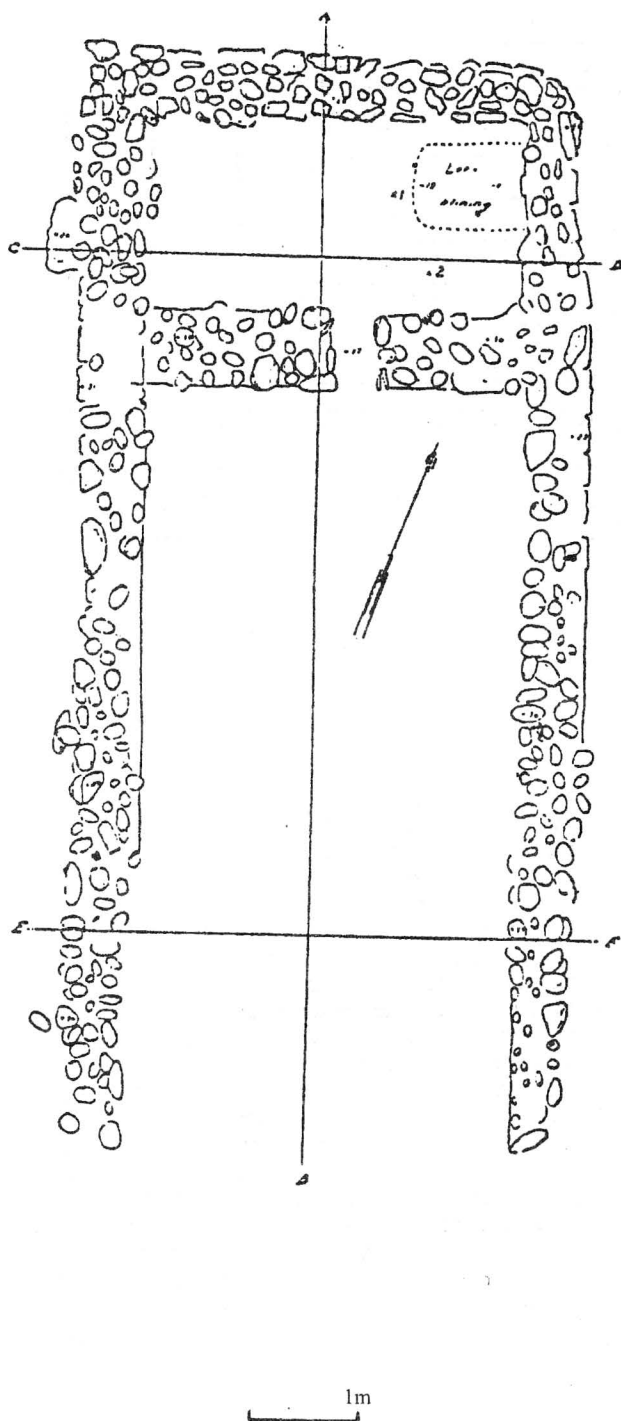

Figura 5. Construcție de piatră de la Höglunar.

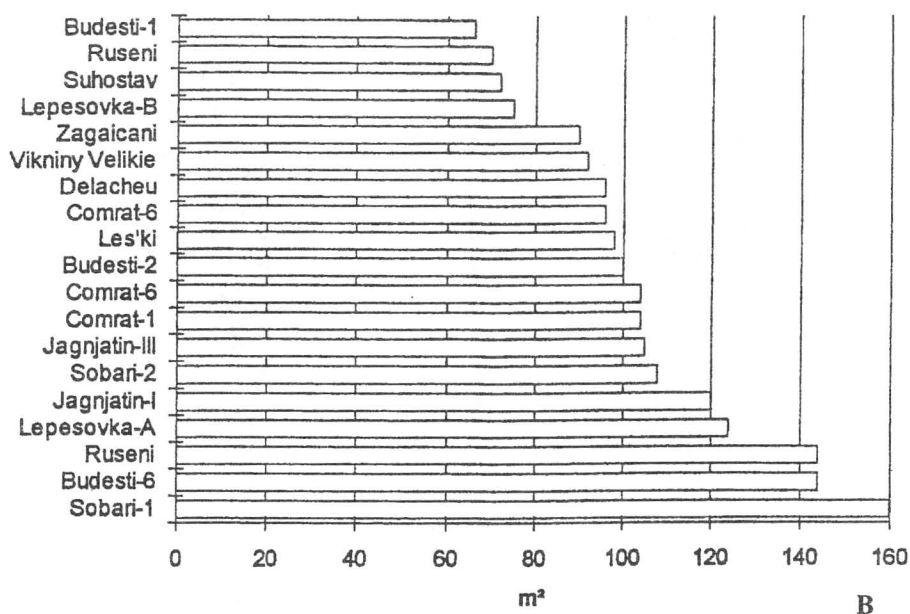
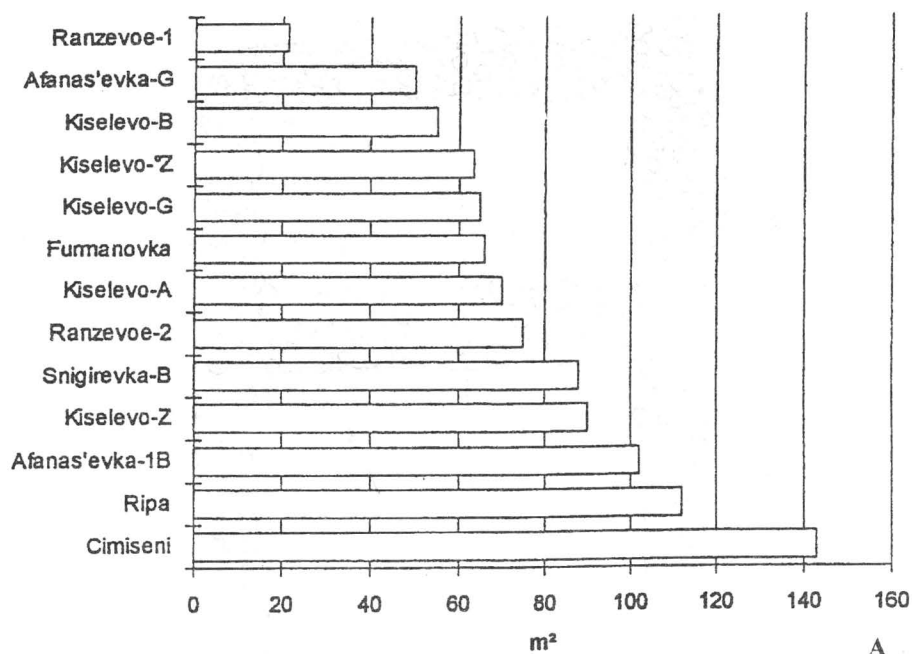

Figura 6. Dimensiunile construcțiilor de piatră (A) și a "Caselor mari" (B) din arealul culturii Sântana de Mureș-Cernjahov.

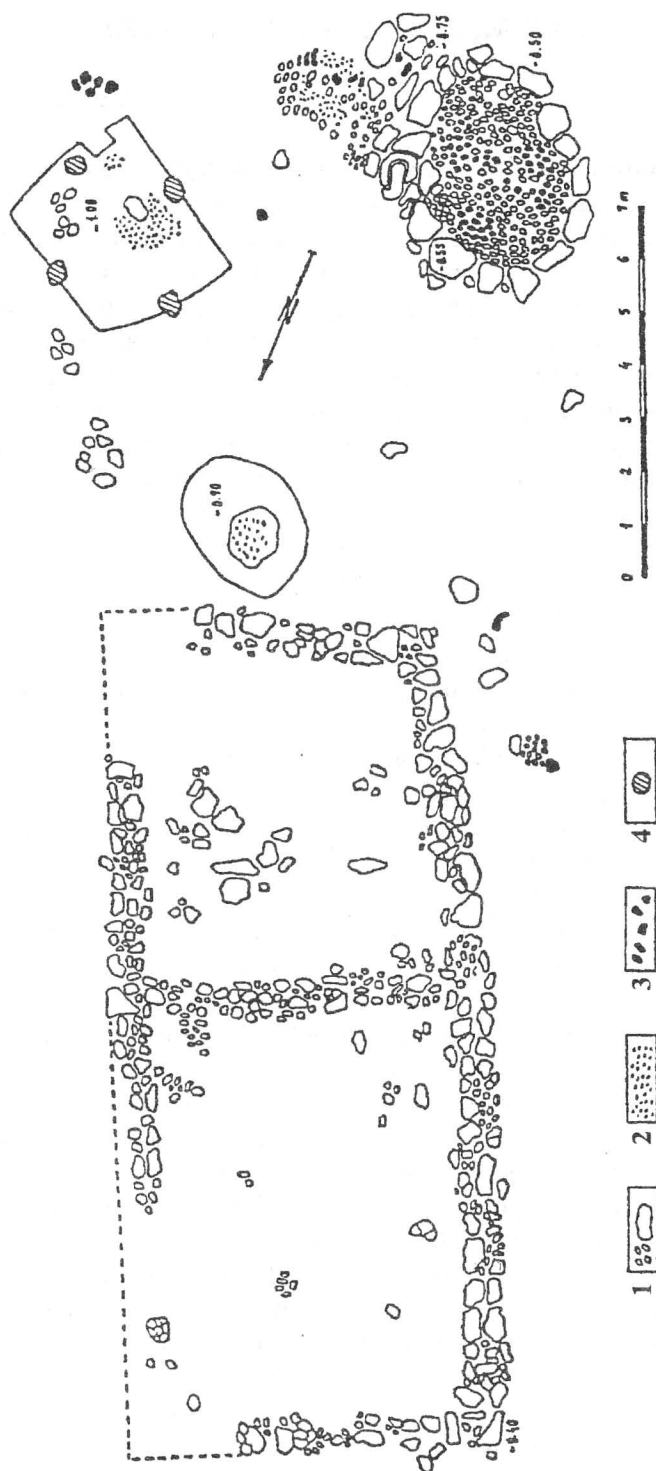

Figura 7. Complexul de descoperiri de la Citfălau.